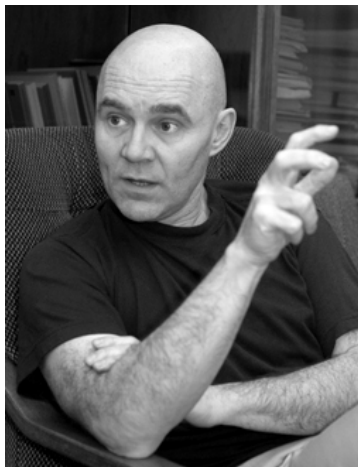

*„Óriási szükség volna arra, hogy a magyar történettudomány
a nemek közötti viszonylatok és
a férfibeállítódások tudatos dekonstrukcióját elvégezze...”*

Interjú Hadas Miklóssal

Adva van egy történeti folyóirat, amely a társadalmi nemek problémájáról kíván egy számot megjelentetni, és a témával kapcsolatban egy interjút is szeretne közölni. Ekkor három férfi leül beszélgetni. Szociológusként hogyan értelmezi ezt a helyzetet?

Ha jól értem, arról szól a kérdés, hogy férfiuralomban élünk, és ebben a kontextusban ezt a helyzetet hogyan lehet értelmezni. Az egész úgy is felfogható, hogy lám-lám itt ül három férfi, akik azért beszélgetnek egymással, hogy gondolataik egy történeti folyóirat oldalain a nyilvánosság elé kerüljenek. Szóval ez a három férfi elsősorban férfiként próbálja önmagát dekonstruálni és a gender-szemponctot ebben a párbeszédben érvényesíteni. Tehát mi most, amikor önmagunkra kritikusan reflektálunk, a feminista hullám és a férfiuralmat dekonstruáló feminista szemléletmód képviselőiként jelenünk meg tulajdonképpen.

Nem véletlen, hogy ebben a helyzetben három férfi beszélget: a modern társadalomtudományi diszciplínák nemi konfigurációja elég sajátos, mert – és ez kijelentés a történettudományra is igaz – nagy férfítöbbség jellemzi, és mintha a fiatal generáció tagjai között is erőteljes lenne ez a fajta nemi szegregáció. Lehetséges tehát egy olyan értelmezés is, hogy az időbeliség modern interpretációja maszkulin privilégium. Úgy tűnik, a múlttal kapcsolatos narratívákban a modernitás mint időhöz kötődő jelenség, vagy maga az idő alapvetően egy férfiak által létrehozott konstrukció. Azaz nyilvánvalóan összefüggés van a tudás tárgya és a tudomány művelőinek nemi reprezentációja között. Ha a beágyazott modern tudományosság mostani helyzetéből indulunk ki, akkor annak látom nagyobb esélyét, hogy a továbbiakban is férfítúltengés, és ebből adódóan esetleg egy reflektálatlan férfidiskurzus fogja meghatározni a tudományos beszédet. Ám a probléma sokkal összetettebb, hiszen egy-két évtizeddel ezelőtt még alig találtunk nőket a történetészszakmában, ma pedig már egyre többen művelik ezt a tudományt, és közülük néhányan fontos akadémiai és intézményes pozíciókat is betöltenek.

Érdekes volna megvizsgálni, hogy a történettudományon belül mire specializálódnak a nők, vagyis mit kutatnak. Milyen kérdések foglalkoztatják a nőket, és milyen kérdéseket sajtótítottak ki a férfiak? Mindenesetre kívülállóként azt föltételezem, hogy a nőtudósok a diszciplínában kevésbé meghatározó, periférikusabb jelentőségű, hagyományosan a női szerepekhez kötődő témakörökkel foglalkoznak.

Van egy másik tendencia is a történésznők körében: többen közülük a nagy, hagyományos, nemzeti, azaz férfias témákkal, pl. a szabadságharcokkal, a világháborúkkal, a külpolitika történetével foglalkoznak.

Erre is van egy kézenfekvő magyarázat: ez a maszkulinizálódás a feltétele annak, hogy tudományos körökben elfogadásra találjanak, ez az érvényesülés útja. Tehát bizonyos értelemben fel kell vállalni a maszkulin értékrendet, a maszkulin valóságkonstrukciót ahhoz, hogy történésznőként az ember pozíciója legitimé váljon a diszciplínán belül. E tekintetben a szociológia emancipáltabb tudomány, a posztmodern tudományosság, a szkeptikusabb ismeretelméleti paradigmák, a feminizmus sokkal inkább jelen vannak a szociológiában, mint a történettudományban. Ami persze összefügg azzal, hogy a szociológia a '80-as években a kritikai diskurzus tudománya volt, tehát eleve alkalmasabbnak bizonyult a fölforgató jellegű ismeretek befogadására. Számomra az volt a nagy vonzereje, hogy a szociológia nyelvén beszélhettünk azokról a problémákról, amelyek foglalkoztattak bennünket; a '80-as években ez volt a legitim diskurzus. A történettudomány kutatásainak eredményeit – a szociológiától eltérően – nehezebb volt közvetlenül politikai üzenetté konvertálni. Arra gondolok, hogy a '80-as években a szociológia – kritikai tudományként – előszeretettel azonosult az elnyomottak pozíciójával. Az évtized elején én is a Dzsumbujban, az Illatos út–Gubacsi út határán lévő, zömmel romák által lakott területen kezdtem az empirikus munkát. És ez egy olyan kutatás volt, amelyben ellenzéki szociológusok vettek részt, az esetekkel együttérezve, azzal a céllal, hogy a rendszer elnyomó jellegét leplezzék.

A szociológus szemszögéből az látszik tehát, hogy a történettudomány nem foglalkozik férfikutatással. És a magyarországi társadalomtudományossággal mi a helyzet?

A magyarországi társadalomtudományosságra alig jellemző a férfikutatások iránti érdeklődés. Tulajdonképpen azt kellene mondani, hogy a gender-szempontra a társadalomkutatásokban minimálisan van jelen. Ha mondjuk egy egytől százig terjedő skálán lehetne mérni a jelenséget, és a társadalomtudományok valamennyi kutatási területét egy kalapba tenném, akkor azt mondhatnám, hogy a gender-szempontrú szövegek a tudományos beszéd öt-hat százalékát teszik ki. Ennek az öt-hat százaléknak az egy százaléka szól tudatosan férfiszerepről, -identitásról, diszpozícióról. Azt hiszem, hogy a szociológia és az irodalomtudomány a leginkább nyitottak egy ilyen jellegű szemléletmód befogadására. Irodalmár Phd-hallgatók próbálnak kortárs prózával, Nádas Péterrel vagy Esterházyval úgy foglalkozni, hogy vizsgálataikban a gender-szempontra tudatosan érvényesítik, ezeknek a szerzőknek a műveit férfiakként szóló reprezentációkként értelmezik. A szociológiában is elég sok ilyen kezdeményezés van, említhetném például Takács Judit Phd-disszertációját, ami a melegekkel foglalkozik, és sok szempontból úttörő munka. Aztán vannak olyan szociológusok, akik szexualitással kapcsolatos tanulmányokat publikáltak (pl. Tóth László) és *readert* is összeállítottak a témáról. De hát a történettudományban... hirtelen nem is tudnék senkit említeni. Pedig óriási szükség volna arra, hogy a magyar történettudomány a nemek közötti viszonylatok és a

férfibeállítódások tudatos dekonstrukcióját elvégezze. Hiszen a nemzetközi történettudományban – tulajdonképpen a 20. század utolsó két évtizedétől kezdve – a gender-szempontra egyre erőteljesebben van jelen. És itt most nem a posztmodern vagy posztstrukturalista, hanem kifejezetten a modern szövegekre gondolok, tehát mondjuk arra, hogy milyen súlya van a viktoriánus Angliával foglalkozó történeti szakirodalomban a gender-szempontra. Ehhez képest a magyarországi történeti szövegekben maga a kérdés, hogy most férfiakkal vagy nőkkel foglalkozunk, fel sem tevődik igazán. A gender témakört előtérbe állító kutató számára többé-kevésbé nyilvánvaló az, hogy relacionálisan kell gondolkodni, tehát nem lehet maszkulinitásról beszélni feminitás nélkül és fordítva. Sőt, nemcsak arról van szó, hogy a heteroszexuális konstrukciókat egymásra kell vonatkoztatni, hanem a különböző maszkulinitásformák és feminitásformák relációit is tárgyalni kell. Ebből a szempontból a kortárs angolszász társadalomtudományi és szociológiai szakirodalomban – tulajdonképpen az ezredfordulótól kezdődően – hallatlanul fontos átalakulásokat tapasztalhatunk. Szignifikáns, hogy sorban jelentek meg a *readerek* (*The Masculinities Reader; Handbook of Studies on Men and Masculinities; Masculinity Studies and Feminist Theory, stb.*), tehát kidolgozták az adott tudomány normatív működési feltételeit. És ezek a munkák erőteljesen hangsúlyozzák, hogy a feminin és maszkulin entitások egymáshoz való relációikban vizsgálhatóak, hogy a biológiai nemet a maszkulinitással vagy a feminitással összekapcsolni problematikus, hiszen a női maszkulinitás és a férfi feminitás lokálisan behatárolt és kontextuálisan meghatározott jelenségek.

Szóba került, hogy a társadalmi nemekkel kapcsolatos publikációk száma milyen kevés Magyarországon. Ennek kapcsán merül fel a kérdés, hogy itt körülbelül hányan foglalkoznak férfi- vagy egyáltalán gender-kutatással? Elmaradottságról beszélhetünk? Mit lehet elmondani a tudományterület intézményesedéséről?

Semmiképp se szeretném, ha öngyarmatosítóknak tűnnék, úgyhogy az a válaszom: nincs szó elmaradásról, vagy ha van, akkor azt nem elmaradásként kell megértenünk. Nyilván Magyarországon is valamennyire divatosá vált a fiatalok körében a gender témában kutatni, de talán kevésbé, mint nyugaton. Magyarországon százas nagyságrendű ama társadalomtudósok száma, akik foglalkoznak a gender-témájú kutatásokkal. Ezt én nem tartom kevésnek. Amikor 2002-ben a Társadalmi- és Kultúrakutató Központban az első konferenciát megrendeztük, több mint háromszáz előadó volt jelen. A téma iránt érdeklődők ennél jóval többen vannak. Az intézményesülés alakulása persze finomíthatja a képet, hiszen a legtöbb kutató nem főállású munkaerőként végzi a vizsgálódásait, hanem kvázi szorgalmi feladatként, esetleg újradefiniált, vagy legalábbis tartalmukban megújult kurzusok keretén belül. Nincs olyan idegen nyelvi irodalomtanszék Magyarországon, ahol ne találjunk gender-kérdésekkel foglalkozó oktatót. Csak például maga a kurzus a 19. századi nemzeti irodalomról szól, és ezen belül tárgyal olyan gender-kutatási eredményeket – mondjuk a nők irodalmi nyelven történő reprezentációját illetően –, amelyek a német, angol vagy francia irodalomtörténeti kánon újradefiniálása szempontjából relevánsak. Nos, ugyanez a szociológusokra is igaz, mert kizárólag

a *gender studies* képviselőjeként beazonosítható kollégát viszonylag keveset találunk. De olyat már igen, aki amellet, hogy sok minden mást tanít, illetve kutat, ezt a területet is fontosnak tekinti. Nagy Beátával például el tudtuk érni azt, hogy a Corvinus Egyetem szociológia szakos mester képzésén belül legyen társadalmi nem és esélyegyenlőség szakirány a településszociológia, a gazdaságszociológia vagy a szociálpolitikai jellegű szakirányok mellett. Most már akár az önálló társadalmi nemek mesterszakot is beindíthatnánk, csak azért nem vállalkozunk erre – és ez a dolog intézményesülésével szorosan összefügg –, mert akkor jóval több órát kellene tartanunk. Kültagokat ugyanis sajnos nem tudunk alkalmazni, mert nincs rá pénz. Ami megvalósítható, az a gender-szemléletmód érvényesítése a különböző mester- vagy Phd-szakirányokon belül. Ez történik az ELTE-n, a Miskolci Egyetemen, vagy például a Pécsi Egyetemen, az általam vezetett kultúratudományi PhD-n, ahol szintén hangsúlyosan van jelen a gender-szemléletmód. Aztán léteznek internetes levelezőlisták, és társadalmi nemekkel kapcsolatos témákban több egyetemen számos előadássorozatot szerveznek – mi is ezt tesszük immár hat éve, a Központ megalapítása óta. Pető Andrea és Séllei Nóra összeállítottak egy magyarországi gender-bibliográfiát, mely több ezer tételből áll, és nem is tüntet föl minden ilyen témájú munkát. Ha teljes lenne, akkor szerintem tízezres nagyságrendű adatbázisról beszélhetnénk.

Ha a német, brit vagy francia sajátosságokkal hasonlítjuk össze az itteni helyzetet, kétségtelen, hogy a *gender studies* profilú tudományos intézmények száma ezekben az országokban sokkal nagyobb, mint Magyarországon. Ám ezek a kutatóközpontok a nyolcvanas-kilencvenes években jöttek létre, és mára már sokszor kezdenek kifulladásra. Ugyanakkor több tucatnyira tehető a gender témára szakosodott angolszász szakfolyóiratok száma – és akkor még egy szót sem szóltunk arról a tényről, hogy a más profilú társadalomtudományi folyóiratokban milyen jelentős súlyt foglalnak el a gender témájú publikációk. Emellett azt is meg lehet figyelni, hogy manapság a gender-szemléletmód az angolszász tudományosság olyan területein is megjelenik, mint például a politikatudomány, a nemzetközi kapcsolatok, a *european studies*, a marketing vagy a közgazdaságtan. Egyfajta gyarmatosító expanzió zajlik tehát, és ennek nagyon izgalmasak a következményei.

Magyarországon meglepően sok és egyre több a gender-jelenség iránt érdeklődő huszoneves egyetemista. Ha a (nem csupán szociológia szakos) diákokkal első évben összeíratom, hogy mi érdekli őket, mivel szeretnének foglalkozni, azt tapasztalom, hogy nem csekély a kereslet a téma iránt. Érdeklődésük azonban nagyjából azon a fogalmi szinten jut kifejezésre, ami a nyugati tudományosságot a '80-as években jellemezte, ez tehát elmaradottság, ha úgy tetszik. Ha azonban nem a nyugati kontextust vesszük figyelembe, hanem pl. a visegrádi országokkal hasonlítjuk össze magunkat, akkor azt tapasztaljuk, hogy Magyarország és Lengyelország közelebb áll a nyugati modellhez, mint Csehország és Szlovákia, ahol sokkal kevesebben foglalkoznak *gender studies*-zal. A lengyel szociológia tudományos teljesítménye általában jóval jelentékenyebb a magyarországinál: ha mi vagyunk a Trabant, akkor ők az Opel. Ehhez képest a *gender studies* szempontjából nincs olyan jelentős

különbség a lengyel és a magyar kutatási eredmények, ill. a szakterület két országbeli intézményesülése között.

Az viszont kétségtelen, hogy olyan szociológus – vagy hát egyáltalán, érett társadalomtudós –, aki tevékenysége fontos részeként tartaná számon a férfikutatókat, nem igazán létezik rajtam kívül Magyarországon. Tagadhatatlan az is, hogy ez az irányultság egyes tudós kollégákban sokszor ellenérzéseket kelt, és a téma-választás legitimitását is megkérdőjelező véleményeket vagy attitűdöket eredményez. Mert miféle dolog az, mondják, hogy valaki a gimnasztikával vagy a férfiak szabadidő-eltöltési szokásaival foglalkozik, ahelyett hogy a társadalmi struktúra, a nemzeti identitás, vagy a nemzetközi politikai rendszer jól bejárattottan kutatható problémáira figyelne. És hát az is kétségtelen, hogy ha csak férfikutató lennék, akkor a magyar tudományos életben jóval nehezebben boldogulnék. De mivel szociológiai elméletet és kultúraszociológiát is tanítok, amelyek elfogadott, legitim területeknek számítanak, viszonylag támadhatatlan vagyok. Sőt, a *Modern férfi születése* című könyvem a Szociológiai Társaság az év legjobb szociológiai könyve titulusával és Polányi-díjjal jutalmazta. Vagyis valamennyire mégis elfogadták, és ebben szerepet játszhatott az is, hogy a gender témában kutató nők a saját szakterületük legitimitását ilyen módon is megpróbálták elismertetni. Ez a díj ugyanis nemcsak az én témámat, hanem a tágabb szakterületet is felértékeli.

Az a gyanúnk, Önnek nem a hobbija a munkája, hanem munkájának egy jó része a hobbija értelmezéséből áll.

Én szenvedélyesen csinálom azt, amit csinálók, és valóban, tudományos munkáimban azzal foglalkozom, amit szeretek, azzal, ami mélyen és szenvedélyesen izgat. Andorka Rudolf fölfedezettje vagyok bizonyos értelemben – bizonyos értelemben pedig Karády Viktoré. Ők sok tekintetben segítettek pályakezdeésemet, és természetesen mindketten saját érdeklődésük irányába próbáltak terelni. Andorka, aki főleg a társadalmi mobilitás, társadalmi struktúra és rétegződés vizsgálatával foglalkozott, a '80-as évek végén, a '90-es évek elején sok helyre elvitt magával, beíratott a Nemzetközi Szociológia Társaság Stratifikációs és Mobilitási Bizottságába, és rám bízott kutatásokat. Azt szerette volna, ha én stratifikáció- és mobilitáskutatással foglalkozom, némileg nagyobb súlyt helyezve a kultúrára. Karády Viktor pedig bizonyára annak örült volna a legjobban, ha prozopográfiai listák alapján nagy értelmiségi csoportok rekrutációját vizsgálgom. Ezeket nagyon érdekes témáknak tartottam, de hiányzott belőlem az a szenvedélyes érdeklődés és kíváncsiság, ami a zenével, vagy a későbbiek során a férfiakkal kapcsolatos kutatásaimat jellemezte. Zeneszociológusként indultam ugyanis, a kisdoktori disszertációm és a kandidátusi dolgozatom zenei témájú kutatások eredményei.¹ A Kodályról szóló munkám ugyan nem nevezhető szigorú értelemben vett zeneszociológiának, mert Kodályt egy weberianus vallásszociológiai fogalomrendszer segítségével próbáltam vizsgálni, mintha vallásalapító vagy szektavezér lett volna. Ennek a dolgozatnak a

¹ *A popzenei mező szerkezete és működése*. Doktori disszertáció, 1983; *A nemzet prófétája. Kísérlet Kodály Zoltán pályájának szociológiai értelmezésére*. Kandidátusi disszertáció, 1994.

megírását személyes életutam erőteljesen motiválta: zenei általánosba jártam, és Kodály megsimogatta a fejemet, amikor kisiskolás koromban énekeltem neki, majd amikor magyar-ének szakos tanári diplomát szereztem, szakdolgozatomat Kodály-kórusmű elemzéséből írtam. Doktori disszertációmban pedig a popzenei mezővel foglalkoztam, ez viszont már – szerintem eléggé eredeti – zeneszociológiai munka. Ilyen, vagy hasonló kutatást azóta se nagyon csinált senki – ma is figyelem időnként a szakirodalmat. Megpróbáltam a zenegyártás alkímiáját megfejteni, a hangzóanyag létrehozásának szociológiáját feltárni. A rádióstúdióban, a hangszerelő, a zenei rendező műhelyében vizsgálódtam. Arra voltam kíváncsi, hogyan jön létre szociológiai értelemben is rekonstruálható módon a zenei jelentés, és ebben hogyan jelennek meg társadalmi viszonylatok, hogyan legitimálja magát a politikai rendszer a populáris zenén keresztül. A kérdéseket személyes tapasztalatok is motiválták, hiszen a rádiós fölvételek során zenészként is megtapasztaltam, hogy mit csinál a hangmester meg a hangtechnikus, és mi minden történik azzal a nyers hangzóanyaggal, amit a zeneszerző papírra vetett. Azt, hogy miként szól egy dallam, nagyban meghatározza a szöveg, amit hozzárendelnek, a műfaj, amelyben előadják, a hangszerapparátus, ami hordozza – itt hihetetlen különbségek lehetnek. Aztán, miközben szociológia szakra jártam, még a dzsessz tanszakon is tanultam, úgyhogy számomra természetes volt, hogy az első dolgozatomat a szimfonikus zenekar mikrohatalmi viszonyairól írom. Azt, hogy a brácsás meg a harsonás vagy a hegedűs meg a hárfás között milyen finom erővonalak vannak, csak az tudja, aki sokat volt zenészek között, aki játszott már zenekarban, és kialakított egy képet arról, hogy miféle emberek is a dobosok, a harsonások, a hegedűsök, a zongoristák vagy éppen a karmesterek.

A pályám kezdetén, a '80-as évek második felében, megpróbáltam a szubjektív szempontokat az elvárásoknak megfelelően zárójelbe tenni. Eléggé kényelmetlenül éreztem magam. '93-ban aztán Bourdieu megkért, hogy Karádyval írjunk a magyar fociról. Ez volt az első tanulmány, amit közösen írtunk. Ő nem nagyon értett a focihoz, de sokkal jobban írt franciául, mint én, ráadásul akkor már egy rendkívül felkészült társadalomtudós volt. Elővettük száz év bajnoki tabelláit, és ezeket próbáltuk értelmezni. Komoly szakirodalmat nem használtunk, újságírók visszaemlékezéseit elemeztük, bevallottan egy szerény vázlat megalkotásának szándékával. Akkor tudatosult bennem, hogy milyen mély, zsigeri szintű tudással rendelkezem a futballról, azokhoz az emberekhez hasonlóan, akik állandóan fociznak és focimeccsre járnak. Én a kölyök-Fradiban fociztam tizenhárom-tizennégy éves koromban, szenvedélyesen jártam a meccsre, és drukoltam. Bennem van az a tudás, aminek birtokában meg tudom konstruálni kutatásom tárgyát. Ennek felismerésekor hagytam föl azzal az illúzióval, hogy objektív tárgykonstrukciót végezhetek, és majd társadalmi mobilitással, stratifikációval meg ezekhez hasonló modellalkotással fogok bibelődni. Pontosabban: újraértelmeztem az objektivitás fogalmát. Ezt a fajta önlegitimációs tárgyválasztást támasztotta alá a feminista irodalom és ismeretelmélet azzal, hogy megfogalmazta a tudásalkotó szituációja, a szituációra való reflexió és a tárgykonstrukció közötti reláció megalkotásának igényét. Tehát azt, hogy a tudás szituációba ágyazottsága egyfajta morális követelményként is meg-

fogalmazódhat a társadalomtudós számára. Ez a megállapítás, ami egy Donna Harraway-tanulmányban szerepel, megnyugtató engem. Ez az esszé – mely egyébként megtalálható a '94-ben általam szerkesztett *Férfiuralom* című kötetben – egyfajta krédóként mindmáig szerepet játszik az identifikációmban. Ma már azt gondolom, nem érdemes olyan témákkal foglalkozni, amelyekről nem rendelkezik az ember igen elmélyült és reflexióra alkalmas belső tudással. Ez a tudás leginkább ahhoz hasonlítható, amit Clifford Geertz várt el a terepen tevékenykedő antropológusoktól, akiket arra szólított föl, hogy identifikálódjanak az adott közeg distinkciós rendszerével, és hogy az elemzettek nézőpontjából próbálják megkonstruálni vizsgálódásuk tárgyát. Azt gondolom, hogy ez a típusú önantropológiai tárgyalgatás fontos eleme annak a szemléletmódnak, ami munkámat az utóbbi tíz-tizenöt évben jellemzi.

Szó volt arról, hogy a szociológusok hogyan fogadták a Modern férfi születése című könyvet. Tud-e arról valamit, hogy a történészek miként reagáltak rá?

Az a sejtésem, hogy a történészek nem nagyon szeretik ezt a munkámat.

Nyomtatásban is nyomon követhető, hogy nem szeretik?

Nem, nem. Kommentárokból, meg lektori jelentésekből. Gyakorlatilag felületes, megfelelő forrásokat nélkülöző szociológusi handabandázásnak tekintik a könyvet, szerzőjének fölróják, hogy megengedhetetlen általánosításokra ragadhatja magát, miközben nincs tisztában annak a történeti konstellációnak a jellegzetességeivel, vagy azzal a hatalmas történeti forrásirodalommal, ami a reformkorról vagy a dualizmus koráról való legitím megnyilvánulást biztosíthatná. Sajnos azonban olyan érdemi kritika, amire válaszolhatnék, tudomásom szerint nem létezik. Könyvemről három lektori jelentés született, kettő nagyon pozitívan fogalmazott, a harmadikat nyilvánvalóan történész írta, aki azt is közölte, hogy nem publikálná a saját lapjában ezt a szöveget, mert annyira nem felel meg a tudományosság általa elvárt normarendszerének. Az eset a két szakma közötti – viszonylag jellegzetes – konfliktusként is értelmezhető.

Ha jól értjük, tulajdonképpen arról van szó, hogy a történészek, még talán a társadalomtörténészek is úgy gondolják, hogy minuciózusan kell szövegeket elemezgetni, majd ebből kihozni valamit. Nyilván ezt el lehet várni egy szociológustól is, aki azonban ennek az elvárásnak nem fog megfelelni. Ha van egyáltalán határterület a történettudomány és a szociológia között, akkor az a társadalomtörténet. Hogyan látja ezt Ön? A társadalomtörténeti munkák értelmezhetőek-e, hasznosíthatóak-e egy szociológus számára?

Számomra nem csak értelmezhetőek, hanem nagyon fontosak. Csak hát az az alapvető különbség köztem és a társadalomtörténészek között, hogy a fenti könyvemben én nem a történelemre voltam kíváncsi. Eleve más volt a nézőpontom. Én a történelmet eszközként használtam a saját narratívám megalkotásában, modellt próbáltam alkotni. Számomra az volt a lényeges, hogy a modernitásról, ill. a mo-

dernitás kapcsán a gender-elv változásáról mondjak valamit. Arra kívántam rámutatni, hogy a modernitás mennyiben maszkulin jelenség. Ezt ilyen nyíltan talán nem is fogalmazta meg senki rajtam kívül. Ez lett menet közben a tét. És az általam olvasott dokumentumok – amelyektől egyébként igen nehezen tudtam letenni – nagyon szépen beilleszkedtek gondolkodási rendszerembe. Teljesen beszippantott Széchenyi és Wesselényi levelezése, borzasztó izgalmas volt a *Honderút*, a *Honművészt* vagy a korabeli testpolitikai előírásokat tartalmazó szövegeket – egyesületi évkönyveket, a vívőegyletek beszámolóit – böngészni. Nagyon szívesen olvasom azokat a tanulmányokat, amelyek mondjuk 19. századi hagyatéki leltárak összetétele alapján egy társadalmi csoport művelődési vagy életvitelbeli szokásait rekonstruálják, vagy azokat, amelyek például a városi térhasználatról beszélnek. Ezeket az írásokat én mind-mind kiválóan tudom hasznosítani, és látom a jelentőségüket. De nem érzem magam történésznek, messze nem vagyok olyan fölkészült, mint az a történész kolléga, aki mondjuk egy viszonylag jól beazonosítható, 19. századi témakörrel foglalkozik. És elfogadom azt, hogy a történész idegenkedik a történeti források olyan elemzésétől és interpretációjától, amit én vállalok, vagy választok. Hiszen ez a módszer kiemeli a történettudomány kontextusából, a történettudomány tárgyalási kánonjából a tanulmányozott jelenségeket. És ilyen értelemben itt diszciplínák közötti küzdelemről is beszélhetünk. A történész joggal érezheti úgy, hogy mondjuk a 19. századi magyar nemesség bizonyos sajátosságait föltáró dokumentumok tanulmányozása az ő kompetenciájába tartozik. Ezt én elfogadom, ugyanakkor fönntartom magamnak azt a jogot, hogy az általam tanulmányozott problémák érdekében, modellalkotó logika szerint kíséreljem meg gyarmatosítani azt a forrást, amit általában a történész használ. Ezek az interdiszciplináris gyarmatosítások, tárgykonstrukciók nagyon éles konfliktusokat eredményeznek. Például amikor a döntéelmélet behatol a szociológiába, és megpróbál a *homo oeconomicus* emberkép alapján haszonmaximalizáló aktorokból és ezek fogaskerekeiből fölépülő társadalmat konstruálni. Most erre mondhatja azt a szociológus: ellenérzéseim vannak, mert a kulturalista és történeti modellekhez képest a racionális döntések elméletének modelljeiben redukált eredményeket látok. De hát nagyon korlátolt lennék, ha elvitátnám a racionális döntések elmélete képviselőjének ama jogát, hogy ő a saját modelljei alapján próbáljon értelmezgetni jelenségeket, arra hivatkozva, hogy ezek az elméletek csupán a közgazdaságtudományban legitimek. És ha mondjuk én a kulturalista, történeti szociológia nézőpontjából eleve elvetem a racionális döntések elméletét, akkor itt legjobb esetben is csak a siketek párbeszédét fogjuk folytatni. Úgy vélem tehát, summa summarum, hogy akkor járunk el helyesen, ha nem vitatjuk el a saját kontextusukban értelmes és védhető megközelítések egymás melletti virágzásának, létezésének jogát, sőt az egyes (al)diszciplínák közötti esetleges keresztgyarmatosítások létjogosultságát sem. Pozitív gondolkodással mindezt interdiszciplinaritásnak nevezhetjük.

Azt gondolom, hogy Durkheimig visszamenően találhatunk olyan szociológusokat, akik a történeti tényeket nagy szociológiai modelljeikhez próbálták idomítani. Ebből a szempontból számomra Norbert Elias példaértékű gondolkodó. Kétségtelen, ő bírálható volna azzal, hogy nem vett figyelembe fontos történeti dokumentumokat,

hiszen elemzése ötszáz évre terjed ki, s a legkülönbözőbb társadalmakból, kultúrákból vette empirikus hivatkozásait, és igencsak redukált volt ama tevékenységek és történeti források köre, amelyeket elemzett. Szociológusként mégis rendelkezett azzal az éleslátással, ami lehetővé tette számára, hogy gyönyörű modelljébe el tudja rendezni az általa felhasznált történeti adalékokat. Ő igen jól látta az erdőt. Nem szívesen mondom ezt, de sokszor a történész nem látja a fától az erdőt, elvész a részletekben. Vannak persze kivételek, például az *Annales*-iskola. A mediterráneumról megalkotott nagy ívű braudeli kép esetében már igen nehéz meghúzni a határt a szociológiai és a történettudományos modellalkotás között. Vagy ott van Szűcs Jenő nagyon híres tanulmánya Európa három történeti régiójáról. Tehát a történész is vállalkozik időnként arra, hogy – sokszor a kollégák által keményen vitatott – nagy ívű modelleket alkosson. Azt gondolom, hogy ezek a nagy ívű modellek arra jók, hogy meghaladják őket, hogy ötleteket adjanak, és akkor értékesek, ha cáfolatra méltóak.

Nem sértettség vagy kirekesztettség, hanem talán valamiféle kívülállás érzékelhető Önben, és ez úgy a társadalomtörténettel, mint a szociológiával való viszonyára érvényes. A Bartók, a természettudós című írásában Az ausztráliai vacsora című fejezetben² két amerikai, egy lengyel és egy magyar szociológus ül az asztalnál, és erős ellenérzésekkel szemlélik egymást. Ezt a helyzetet Ön úgy interpretálja, hogy a közép-európaiak művelt emberekként mutatják magukat jobbaknak, a nyugatiak pedig a hasznos tudomány, a siker képviselőinek szerepében tetszelegnek. Nem lehetne-e ezt úgy átértelmezni, hogy tulajdonképpen a módszertani felfogásban van különbség a vacsorafelek között, és nem térbeli távolságról beszélünk? Az egyik oldalon találjuk a statisztikai módszerekkel operáló survey-szociológiát, a másikon pedig a kvalitatív, megértő tradíciót, valami olyasmit, amit Ön is művel. Ha valóban létezik és fontos ez a törésvonal, akkor nem magyarázható-e az Ön – általunk látni vélt – kívülállása azzal, hogy Önt nem sodorta magával a hazai metodológiai főáram?

Szerintem sincs sértettség bennem. A kívülállás, az elhatárolódás érzése viszont feltétlenül. Különösképpen igaz ez, ha a társadalomtörténet-íráshoz mérem magam. Abból a társaságból nyilván kilógok. Én semmiképp sem társadalomtörténészként határozom meg magam, nem vagyok történész, szociológus vagyok. Olyan szociológus, aki a történeti folyamatokra nagy hangsúlyt helyez, és a kvalitatív jellegű vizsgálati módszereket kedveli.

Ami a *Bartók a természettudós* című szöveg bevezetőjében leírt szembenállást illeti, természetesen lehet ezt nem regionális jellegű, és nem a Kelet-Nyugat dichotómia alapján fölfogott szembenállásként is értelmezni. Manapság ezt a dichotómiát nem is hangsúlyoznám túl. Hogy mit tekintünk *mainstream*-nek és mit *non-mainstream*-nek, az megint egy érdekes és messzire vezető kérdés. Kétségtelen, hogy a szociológia egyik domináns amerikai hagyományában a regresszióanalízissel vagy faktoranalízissel operáló, kemény kvantitatív módszereken alapuló megközelítések centrálisaknak tekinthetők. Ugyanakkor a szociológiában az a fajta hagyomány is nagyon erős, amelyhez én is kötődöm, és amelyet nem föltétlenül lehet beilleszteni

² Bartók, a természettudós. In: *Replika*, 33–34. (1998) 21–33.

ebbe a Kelet-Nyugat dichotómiába. Ha valahogy azonosítani akarom magam, akkor azt mondhatnám, hogy tagadhatatlanul abba a Bourdieu-iskolába tartozom, amely erre az amerikanizált empiricizmusra szkepszissel tekint. Ebben a bourdieui hagyományban nagyon erőteljes a kvalitatív, a kulturális, a történeti és az önreflexív elemek jelenléte. Ezért manapság már én is hajlandó vagyok rugalmasabban értelmezni az ausztráliai vacsora konfliktusát, és abban az önreflexióra hajlamos, diszkurzív-kvalitatív európai hagyomány és a szcientista-kvantitatív-empirista amerikai hagyomány közötti szembenállás dichotómiáját is látni.

Hogyan alakulnak át ezek a módszertani különbségek a magyarországi szociológiában erőviszonyná? Van-e olyan csoport, amely távolságot tart az Ön munkásságától, azért mert nem úgy műveli a tudományt, mint ők?

Természetesen. Azt mondhatom, hogy én olyan magánvállalkozó szociológus vagyok, aki a paradigmakötődések, a témaválasztások, a szakmai elköteleződések mindenkori viszonylatrendszerében a lehető legteljesebb szabadságot igyekszik megőrizni. És ennek kétségkívül az a következménye, hogy viszonylag kevés az olyan kolléga a környezetemben, akivel úgymond „egy közösségbe” tartoznék. Ez a kijelentés persze csak részben igaz, mert a magyarországi gender-kutatók számára szociológusként fontos szövetséges vagyok. A társadalomtudósok munkáját többnyire az jellemzi – és talán ez nemcsak a szociológusokra, hanem történészekre, közgazdászokra, politológusokra, antropológusokra is igaz –, hogy egy viszonylag jól behatárolt témakört egy jól rekonstruálható elméleti hagyomány, iskola, paradigma nézőpontjából próbálnak folyamatosan mélyíteni. Így kialakul azon kutatók hálóját, akik ugyanazzal a témával foglalkoznak, esetleg egy bizonyos paradigma szellemében kutatnak, írnak, és jól körülhatárolható, kuhn-i értelemben is fölfogható tudósközösséget képeznek. E tekintetben a mi szakmai erőterünk viszonylag pontosan tükrözi azokat az oppozíciókat, amelyek az európai tudományosság és az amerikai típusú tudományosság között feszülnek, és amelyek persze ennél a dichotómiánál jóval bonyolultabbak. A '80-as évektől a magyar szociológiában is megfigyelhető az amerikai empirizmus előretörése. Ez egy teljesen jogos, tudás- és tudományszociológiailag is indokolható, kívánatosnak tekinthető, professzionalizációként fölfogható változás, mely mindenképpen előrelépésnek számít a korábbi periódusokhoz képest, amikor a szociológia még nem határolódott el világosan a politikai rendszer maszatos követelményrendszerétől. Ma már több olyan magyar szociológus van, aki az *American Journal of Sociology*-ban vagy az *American Sociological Review*-ben, vagyis a hagyományt és a referencialitást képviselő folyóiratokban szeretne publikálni, és erre elvileg jó esélye is van. Több tucatnyira tehető azoknak a szociológusoknak a száma, akik nemzetközi mércével mérve is magas színvonalon művelik ezt a szakmát – jól beazonosítható paradigmák követőiként. Ugyanakkor viszonylag kevés az a tudós, aki a francia hagyományokat követi, egy kezemen meg tudom számolni, hogy Magyarországon a Bourdieu-féle szociológiát hányan művelik. Ez szerintem azzal is összefügg, hogy milyen nyelveket beszélünk. Franciaul jóval kevesebben tudnak, mint angolul vagy németül, ez is magyarázza ezt a

jelenséget. Másrészt Bourdieu kétségkívül problematikusabb, nehezebb szövegeket írt, bonyolultabban gondolkodó szerző, aki még a franciául tudók közül is sokakat megriaszt. Önmagában már ez is egy kisebbségi pozíciót valószínűsít; és hogyha megnézzük azokat a tematikai preferenciákat, amelyek a magyar – kicsit macsó szemléletmódú, önreflexiót nélkülöző – modern tudományosságot jellemzik, és ezekhez hozzátesszük a gender-kérdésekkel kapcsolatos szkepszist vagy ellenállást, akkor érthető, hogy az ember miért elszigeteltebb egy kicsit, vagy vállalkozásaiban miért magára maradtabb, mint számos szociológus kollégája. Ugyanakkor kollégáim részéről alapvetően megbecsülést érzek, noha vitathatatlan, hogy olykor kifejezett idegenkedést és ellenérzést is tapasztalok munkásságommal kapcsolatban.

Ha már szakmai közegről, illetve szakmai identitásról beszélünk: a magamét elég rugalmasan szoktam definiálni, és nem kívánom a szociológia tudományára redukálni, hanem fontosnak tartom a permanens határáthágások stratégiai aktualitását, ez számomra a szakmai szabadság kivívásának egyik fontos eszköze. Annak, hogy sokféle kontextusban, sokféle referenciarendszerben igyekszik az ember otthonosan mozogni, valószínűleg egyik szükségszerű velejárója az, hogy szűkebb – hagyományos módon, a modern tudományszerveződés logikája alapján intézményesülő – szakmájában magányosabb a csapatban dolgozó, a témához kötődő, a paradigmákhoz jobban ragaszkodó kollégákhoz képest. Valamit valamiért. Én ezt a magányt viszonylag tudatosan vállalom, ahogy például az esszéírást is, vagy az olyan, határmezsgyékre pozicionálható szövegek létrehozását, mint amilyenek a monológok.³ Ezeket én legalább olyan fontosaknak tartom, mint mondjuk *A modern férfi születése* című könyvem. A fikció és a nemfikció kicsit varázslatos és sokszor számomra sem egyértelmű határmezsgyéin egyensúlyozva alkotni – ennek a szakmai szabadságnak a hozadéka.

Ön A modern férfi születésében nagyon határozottan állítja, hogy nem fogja keresni a különbséget Kelet és Nyugat között, elkerülve ezzel azt, hogy Magyarországot gyarmati helyzetbe taszítsa. Eközben egy nyugati paradigmát terjeszt ki munkájában, és ezzel két értelemben is paradigmaexpanziót hajt végre: egyrészt a sportra alkalmazza Elias elképzelését, másrészt földrajzilag tágitja azt, amikor magyarországi anyagon érvényesíti. Ez bizonyos értelemben nemcsak paradigmaexpanzió, de afféle paradigmapuscs is: Elias végig azt feltételezi, hogy létezik egy keleti irányú kultúr- vagy pontosabban civilizációs lejtő, mivel azok a körülmények, amelyek az általa vizsgált Nyugaton az integrált, civilizált társadalmat létrehozták, itt Keleten – amennyire a történettudománytól tudjuk – hiányoznak. Azaz, ha Elias civilizációs teóriáját használjuk a hazai történelem megértésére, akkor azzal nemcsak kiterjesztettük, de szükségképpen meg is változtattuk az elméletet. Ezt nem kritikai éllal mondjuk, csupán azt szeretnénk, ha átértelmezné azt, amit elmond A modern férfi születésében úgy, hogy tekintettel van az Eliasnál tételezett Kelet/Nyugat különbségre, vagy egyenlőtlenségre, szóval ha elfogadná az orientalizált Magyarország-képet. Milyen sajátosságai lennének ebben az esetben a „keleti” férfiasság civilizálódásának?

³ A Replikában megjelenő monológok szerkesztett interjúk, amelyek közül néhány megjelent a *Szex és forradalom. Tíz monológ* című kötetben is (Replika könyvek, Budapest, 2001).

Azt gondolom, ha ebből a nézőpontból írnám át a könyvet, akkor az kevésbé lenne érdekes, mint a mostani formájában, mert többnyire ezt a civilizációs lejtő-képet, vagy lemaradást, ezt a „mindig mindenről lekésünk” kijelentést kellene önmagunkra vonatkoztatni. Elvileg két lehetőséggel számolhatunk. Az ember elfogadja az „elkésünk”, „lemaradunk”, „fölzárkózunk” bevett és számomra nem túl izgalmas paradigmáját, valamint azokat az érveket, amelyek ezt támasztják alá. Rengeteg olyan történettudományos és szociológiai szöveggel is találkozhatunk, amelyek egy szinkron, globális rendszerben a megemfelelés, az alacsonyabbrendűség, tehát a keleti másság orientalizált állapotának interpretációjára törekednek. Ezek egyébként mind a keleti, mind a nyugati diskurzusban a *mainstream*-et képviselik. A másik lehetőség – ami szerintem egy fokkal izgalmasabb – az, hogy a Kelet a maga másságában kiváló. Ezzel a kijelentéssel a keletiség egy olyan alternatívát kínál, ami a nyugatinak méltó párja lehet. Csakhogy a nyugati orientalizáló gondolkodást konok könyörtelenséggel dekonstruálni igyekvő kutató azokhoz a feministákhoz hasonlít, akik a feminizmus második hullámának szakaszában, a patriarchátust szétzilálni kívánó nagy hevületükben arra a meggyőződésre jutottak, hogy a nő kiválóbb, komplexebb, magasabbrendű entitás, mint a lineáris, kevésbé komplex, a mindenféle relationalitás megélésére kevésbé képes férfi. Vagyis ebben az esetben a keleti másság etnocentrikus alapú túlértékelése az orientalizáló sztereotípiákkal élő nyugati gondolkodás tükrözéseként, egyfajta szukcesszor tudományként fogható föl.

Elfogadom, hogy az a megoldás, amit én ebben a könyvben választottam, bizonyos értelemben fölfogható a nyugati típusú gondolkodásmód megerősítéseként, igazolásaként, ám ezt semmiképpen sem nevezném puccsnak. Az eliasi szemléletmód legitimitását, relevanciáját olyan jellegzetességekkel próbáltam alátámasztani, amelyek az ő teóriájában kisebb hangsúlyt kaptak. Itt a területi, az időbeli és a tematikus koncentrálságra gondolok, ezekkel Elias elméletének szélességét, sűrűségét és flexibilitását kívántam kiemelni. Ha tehát az „elkésünk” és „fölzárkózunk” elbeszélés elfogadása, az etnocentrikus másság valorizálása, illetve a *mainstream* narratíva eredeti és a bevett rutinokat felülíró, flexibilis újrafogalmazása között kell választani, akkor én ma is ezt a kompromisszumosnak tekinthető harmadik lehetőséget tartom a leginkább elfogadhatónak. És erre igazából nem is tudok jobb érvet fölhozni, mint társadalomtudósi intuíciómat. Alapvetően azokat a kutatási eredményeket látom fontosaknak, amelyek bennünket a nyugati *mainstream*-hez kötnek úgy – és ez bennük a radikális –, hogy orientalizált sajátosságok alapján képesek új, vagy részben új narratívát konstruálni. Az etnocentrikusnak nevezhető, Nyugatot dekonstruálni igyekvő keleti narratívákkal szemben ellenállás van bennem, mert ismerem ezek politikai ideológiaként vagy tudományos szemléletmódként beazonosítható, számomra visszatetsző változatait is. Ellenérzéseim vannak a Ceausescu-rendszer dákorumán kontinuitás-ideológiájával szemben, vagy idegenkedem a japán társadalomtudomány önnön másságát irracionálisan magasra értékelő, és nem csupán a nyugati, hanem a más típusú ázsiai fejlődést is alacsonyabbrendűnek minősítő szemléletmódjától. Számomra teljesen egyértelmű, hogy nyugati vagyok, hogy a nyugati tudományosságot képviselem. Azok a distinkciók, amelyek segítségével a francia, a német vagy az angol tudományosságot egymástól megkü-

lönböztetjük, itt Európában beazonosíthatóak, és tényleg fontosak, de Kuala Lumpurban egyszerűen nyugati társadalomtudós vagyok.

Hadd hozzak föl egy példát, ami talán érthetőbbé teszi az előbb mondottakat. Délkelet-Ázsiában ismertem föl, hogy alapvetően nyugati gondolkodó vagyok. Kuala Lumpurban történt (de Manilában is hasonló élményeim voltak): hallgattam az Ázsiai és Óceániai Szociológiai Társaság konferenciájának előadásait – a leggyakrabban felbukkanó témák a városfejlődés, az etnikai különbségek, a nemzetformálódás, a modernizációs alternatívák voltak –, és az tűnt föl nekem, hogy milyen óvatosan kerülgetik itt a forró kását, vagyis hogy tulajdonképpen párhuzamos diskurzusok folynak. A maláj kutató például megfogalmazza a maga álláspontját a filippínóval vagy az indiaival szemben, és ha ez az álláspont radikálisan más, mint az indiaié, akkor sem kritizálja azt, hanem alternatív álláspontként mutatja be véleményét. Bennem nőttön-nőtt a feszültség az ilyen viták hallatán, és többször fölszóltam, hogy miért nem beszélünk világosan, miért nem fogalmazunk úgy, ahogy gondolkodunk, miért nem ütköztetjük az álláspontjainkat. Vagyis jellegzetesen modern európaiként nyilvánultam meg, és nem értettem, miért nem esnek ezek itt hasra tőlem, miért nem köszönik meg, hogy ilyen okosakat mondok, miközben éreznem kellett, hogy fokozatosan megfagy körülöttem a levegő. Csak itthon értettem meg, hogy mi volt a baj: kritikus voltam, és ez jellegzetesen nyugati magatartás. Manifesztté tettem az oppozíciókat, nem sejtettem őket, vagy utaltam rájuk, hanem racionálisan ütköztettem az ellentéteket. Modern dichotómiákat konstruáló, kritikus európai tudósként gondolkodtam. Tulajdonképpen úgy, ahogy azt Bruno Latour leírja a *Sohase voltunk moderne*kben: megalkotjuk azokat a nagy ellentétpárokat, amelyekből aztán a szintézist létrehozzuk. Kritikusan viszonyulunk a világhoz, rettentően mély a készítés bennünk, hogy kritikusan gondolkodjunk, és hogy kritikus gondolkodásunk mélyén a fejlődéselvet megtaláljuk. Hogy a világ a mi nyugati, európai fejlődéstapasztalatunk alapmodellje szerint rendeződik el, a racionalitás, az objektivitás és a modernitás nagy értékeinek strukturáló ereje révén.

Ha nem jutok el a Távols-Keletre, elképzelhető, hogy az általam is művelt anti-orientalista kritika egy etnocentrikus narratíva megalkotását eredményezte volna. Ám az a tapasztalat például, hogy az ázsiai népek társadalomtudósai az elnyomottak pozíciójából, mondhatni gyűlölettel tekintettek a néha szinte fajelméleti szinten rögzült, *Übermensch*-ideológiákat képviselő japánokra, rettentően óvatossá teszi az embert az etnocentrikus másságot valorizáló, és azt mindenféle történeti érveléssel is alátámasztó megközelítésekkel szemben. Ez kellő óvatossággal vértézett fel, és fölismertette velem azt, hogy nem tudok kibújni a bőrömből. Bármennyire is hangoztatom azt a különlegességet, ami az én magyar társadalomtudósi mivoltomból adódik, azzal a felismeréssel is számolnom kell, hogy az én magyar gondolkodásmódom mennyire jellegzetesen nyugati.

Mert tulajdonképpen mit jelent ez a magyar másság a társadalomtudományokban? Ez egy nagyon izgalmas kérdés, ami ebben a szűkebb nyugati kontextusban válik érthetővé és értelmessé. A 19. századi magyar Orient-kép mássága a 19. századi Nyugat Kelet-percepciójához képest, vagyis a Kőrösi Csoma Sándorok és Goldziher Ignácok tapasztalatai szerintem nagyon érdekes vizsgálati kérdések le-

hetnek. Goldziher például a brit antiorientalista, posztmodern irodalomban úgy jelenik meg, mint a Nyugatot dekonstruáló szemléletmód egyik előfutára. Goldziher sajátos Kelet-képe abból a magyar tapasztalatból eredeztethető, hogy mi valamilyen módon keletiek vagyunk, másképpen feladatunk a Kelet megértése és saját helyzetünk definiálása, mint az angoloké vagy a németeké. Eme értelmezés pikantériája, és a helyzetet tovább bonyolítja, hogy mindezt az asszimiláció útjára lépett zsidóság egy jeles reprezentánsa fogalmazza meg, de ez most mellékszál. A németek ritkábban indultak el Indiába, és az angolok között kevés olyan székely legény volt, mint Kőrösi Csoma Sándor, aki felkerekedett, hogy a maga székelytudatú orientális világát felfedezze. Tudománytörténeti, tudományszociológiai szempontból lehet arról beszélni, hogy a magyar társadalmi közegben szocializálódott tudós másképpen konstruálja meg Keletet, mint németországi vagy angol kollégája. Egy 19. századi nagy gyarmattartó ország tudósának tapasztalata egészen más lehetett, mint egy 19. századi magyarországié, aki nem a gyarmatosító pozíciójából tekintett a Keletre, és másfajta identifikációs szálakkal kötődött ahhoz a világhoz. Ugyanakkor ez a másfajta tapasztalat mégsem emeli ki Goldziher Ignácot és Kőrösi Csoma Sándort a 19. századi herderiánus, romantikus, historizáló, evolucionista nyugati gondolkodás kontextusából, inkább arról van szó, hogy ők ezen a kontextuson belül valamiféle sajátos minőséget képviseltek.

Ha ezeket a distinkciókat tudatosítjuk, szembesülnünk kell azzal, hogy nyugati tudósok vagyunk, és ezen belül egy olyan különleges nézőpontot képviselünk, ami egyaránt lehetővé teszi a különbségekre való rámutatás lehetőségét és a nyugati, *mainstream* gondolkodásmóddhoz való szoros tartozást. Ezt a szemléletmódot Magyarországon viszonylag kevesen alkalmazzák tudományos tevékenységükben.

Én tehát nem függetleníthetem magam azoktól az esetlegességektől, amelyek a zenéléstől Kuala Lumpurig terjedő tapasztalataimból származnak, de éppen a Bourdieu-tól is megtanult permanens önreflexiós igény segít abban, hogy ezeket a tapasztalatokat valamilyen módon kanonizáljam, szintetizáljam, beépítsem abba a munkába, ami már a tudományos operacionalizálás eredménye.

Magyarországon a szocialista időszak társadalomtudományában furcsa mód létezett az a beszédmód, amiről Ön az ázsiai példában szólt, azaz a sorok közül derültek ki a véleménykülönbségek. Ugyanakkor a korszak társadalomtudományos diskurzusa a lehető legmodernebbnek, legnyugatibbnak nevezhető abban az értelemben, hogy az egész tudományos világ osztályharcos alapon, egységesen vitatkozott az úgymond polgári, imperialista tudománnyal. A Replikában közölt Nekromonológiában a rendszerváltás kapcsán azt meséli el, hogy Ön a politikai szabadság tudományra való kiterjesztésén munkálkodik és ezt az önreflexív szociológia térhódításával látja megvalósíthatónak. A Replika megalakulása és működése is ennek jegyében zajlott. De vajon azok, akik ebbe – az Ön nemzedéke által kivívott – tudományos szabadságba beleszülettek, tudnak-e élni a szabadságukkal? Mi, ifjú társadalomtudósok, olyanok lettünk-e, mint amilyeneknek annak idején elképzelt minket?

Nehéz valami általánosat megfogalmazni, mert természetesen sokféle emberből áll az új generáció. Számos nagyon kiváló, egészen briliáns tehetségű fiatal ismerek. Mindazonáltal van bennem némi csalódás, hiányérzet is, mivel ezt az új generációt

túlzottan beilleszkedőnek, normakonformnak, engedelmeskedőnek, tekintélytisztelőnek látom. Nekünk, akik egy visszataszító, slampos diktatúrában nőttünk fel, volt mivel szemben radikálisnak lenni, volt mivel szemben definiálni a saját céljainkat, és ez kétségkívül szolidaritást és egyfajta teleologikus ideológiát eredményezett. Hihetetlenül fölemelő, nagy élmény volt rendszer-dekonstrukcióról gondolkodni. Mi azért foglalkoztunk tudományokkal, hogy ez által is lazítsuk azt a politikai rendszert, amiben éltünk. Rendkívül izgalmas rendszerváltás előtti nyolc évet éltem meg olyan szociológusként, aki társaival együtt, morálisan legitim módon, a mozgalmi életvitellel szerves egységben művelte a tudományt. És büszke vagyok arra, hogy a rendszer szétesésében nekünk is volt szerepünk. Akinek ebben az élményben nem volt része, az óhatatlanul nélkülözi ezt a fajta radikalizmust. A mostani fiatal generációban nem érzem azt az indíttatást sem, ami bennünket tanítómestereinkkel is szembeállított. Mi úgy indítottuk a *Replikát*, hogy szembeszálltunk Kolosi Tamással, Andorka Rudolfval, Ferge Zsuzsával, Hegedűs Andrással, tehát azokkal is, akik ellenzékieknek számítottak valamennyire. A mi nézőpontunkból ezek az emberek mind rendszerhű, kommunista ideológusok voltak. Ma már kicsit igazságtalannak látom magunkat, de ez a szembenállás mindenesetre nagy lendületet adott nekünk, nagy kedvvel bíráltuk nemcsak a rendszert, hanem a rendszerlegitimáló szociológiát és azokat a szociológusokat is, akik tulajdonképpen sok mindenben segítettek minket. A fiatal generáció velünk szemben egyáltalán nem lép föl radikálisan. Vannak bátortalan, erőtlén, suta próbálkozások, de nincs nyílt, ellentéteket kiélező diskurzus, el vannak maszatolva az éles különbségek.

Ugyanakkor ez a generáció nagyon kiszolgáltatott, lépten-nyomon bizonytalanságot, egzisztenciális szorongást él meg: döntenie kell arról, hogy itt maradjon vagy elmenjen nyugatra. Esetleg arról, hogy hová menjen és milyen témában mélyüljön el. Nyugaton, nem anyanyelvüként, az ottani tudományosság szempontjából periférikus témát kutatva, a helybeli szakemberekével azonos, netán jobb fölkészültséggel is nagyon kevés karrieresélye vannak egy fiatal pályakezdőnek. Az angolszász tudományos közegben hatalmas nyomás nehezedik az emberre, mert abba a szűk tematikai és szemléleti pozícióba gyömöszölik bele, ami származásából, tehát kelet-európai múltjából adódik. Ez azt jelenti, hogy a magyarországi tudós a maga lokális beágyazottságával szorosan összefüggő, a főtéma sodrába beilleszkedő részprobléma félperiférikus szakértője lesz. Nagyon nehéz helyzetben vannak a fiatal kutatók azért is, mert itthon meg kell küzdeniük azzal a generációval, mely a rendszerváltás után, a tudomány intézményrendszerének átalakulásakor jutott pozíciókhoz. Ma már egy kialakult, kevésbé flexibilis intézményrendszerbe kell bekerülni, úgyhogy a helyzet szükségszerű következményeként is fölfogható, hogy a fiatal tudós-nemzedék kevésbé radikális, mint elődei voltak. És miért is lenne ma valaki radikális? Mit és hogyan kellene fölforgatnia? Én még azzal a reménnyel voltam fölforgató, hogy talán valami átalakul. És át is alakult a világ, megszűnt a kommunista párt, kivonultak a szovjet csapatok, megszűnt az ékszíj jellegű szakszervezeti mozgalom, kiépült a többpártrendszer, megszűnt a marxista szociológia egyeduralma.

Azt látom, hogy kiváló kutatók, akik Amerikában, Nagy-Britanniában, Németországban szereztek képesítést, itthon hihetetlenül nehéz helyzetbe kerültek, nagyon kevesen tudtak beilleszkedni a hazai akadémiai közegbe. Hirtelen egy embert tudnék mondani, aki helyzetére tudatosan reflektál, és aki eredményes emancipációs küzdelmet folytat külföldön: Böröcz Józsefet, aki a Rutgers Egyetemen tanít. Ő azt az ideált közelíti meg, amit szerintem kelet-európai képzettségű, vagy legalábbis nem a *mainstream* angolszász iskolarendszerekből kikerülő kutatóként meg lehet valósítani. A mi kelet-európai másságunk olyan strukturális másság a nemzetközi tudományosság erőterében, ami a délkelet-ázsiaihoz, a latin-amerikaihoz hasonlóan (fél)perifériaként definiálható a *mainstream*-hez tartozó érdeklődési területekhez képest. Ebben a helyzetben a strukturális homológiákat kell fölfedezni, és így érvényesülni mind a tudománypolitika, mind a szakmapolitika, mind a témaválasztás területén.

Azt látom, hogy a fiatal generáció elitje jobban fölkészült, nyugati mércével mérve is alkalmas a tudás közvetítésére és a tudomány művelésére, kiválóan beszél idegen nyelveket. Ám ez az elit ebben a globális tudományművelési közegben, ahol a tudomány relatív autonómiája is bizonytalan, fokozottan ki van téve a piac bekebelező hatásainak. A felsőoktatás és a tudomány minden szférájára érvényes ez a kijelentés, a multik gyakorlatából átvett auditálási módszerek, a minőségellenőrzés, a bürokratizálás elterjedésével pontosan az autonóm tudományművelés lehetőségei válnak egyre korlátozottabbakká. Ez a globálizálódás nem teszi könnyűvé a jelenlegi pályakezdeők indulását. És ez magyarázza azt, hogy miért kényszerülnek a fiatal kutatók normakonform, besimuló, az angolszász dominanciájú, globális piac játékszabályait magától értetődőnek tekintő magatartásra. Úgy érzem, hogy akik most kezdik el pályafutásukat, egy kicsit olyan helyzetben vannak, mint az a munkavállaló, aki a multinacionális cégek piacán kíván szerencsét próbálni, és igyekszik megfelelni az emberi erőforrás-gazdálkodás szempontjainak. Mi inkább a politikus vagy a forradalmár, a világmegváltoztató aktor illúziójával azonosultunk. A mai generáció egy multinacionális, multikulti piac által megkövetelt, fegyelmezett, racionális, strukturált és tervezett helytállást igénylő habitussal tud leginkább érvényesülni. Mi szembefordulhattunk a rendszerrel, átléphettük a különböző tudományterületek határait, egyensúlyozhattunk a határmezsgyéken. Ezek a tágas cselekvési alternatívák – minden habituális és stratégiai következményükkel együtt – manapság jóval kevesebb ember számára adatnak meg. Ugyanakkor úgy is értelmezhető a dolog, hogy a 21. században a kiszámított, racionális specializáció, a fegyelmezett és engedelmes beleélés a norma.

Köszönjük a beszélgetést!

Az interjút készítette: Bolgár Dániel és Papp Gábor